

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/73229>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Introductie van een Nederlandstalige Schaal voor Gevoeligheid voor Verveling (NSGV)

Hessel Zondag

Abstract Introduction of a Dutch Language Scale for Boredom Proneness In modern day culture boredom can be seen as a common and usually dysfunctional mood with considerable consequences for physical and psychological health. Therefore it is relevant to assess this particular mood for research and clinical purposes. Based on the Boredom Proneness Scale – an instrument that measures boredom multidimensionally – the Dutch Language Scale for Boredom Proneness (Nederlandstalige Schaal voor Gevoeligheid voor Verveling; NSGV) was constructed. This scale was tested in a sample of 789 respondents. Based on a principal components analysis, seven dimensions can be distinguished: Listlessness, Drag Out Experience of Time, Depletion, Lack of Concentration, Restlessness, Experience Seeking and Lack of Interest. Estimates of the internal consistency (Cronbachs alpha) ranged from .63 to .93. All seven dimensions and the total NSGV correlated in a differentiating way with other relevant aspects of personal functioning and health, thereby indicating evidence for the validity of the NSGV.

Inleiding

In het definiëren van verveling zijn definities te onderscheiden die verveling als een objectieve stand van zaken en definities die het beleven van verveling benadrukken.

Hessel Zondag (✉)

Dr. H.J. Zondag is als universitair docent psychologie verbonden aan de Universiteit van Tilburg (Faculteit Geesteswetenschappen) en aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Sectie Sociale en Cultuurpsychologie).

Correspondentieadres: Dr. H.J. Zondag, Universiteit van Tilburg, Faculteit Geesteswetenschappen, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. *E-mailadres:* h.j.zondag@uvt.nl.

Aanvankelijk domineerden objectiverende definities het denken over verveling, waarbij monotoon handelen centraal stond. Een voorbeeld daarvan is de definitie van O'Hanlon (1981, p. 54) die verveling omschrijft als een '... unique psychophysical state that is somehow produced by prolonged exposure to monotonous stimulation'. Deze definitie legt de nadruk op objectieve eigenschappen van de omgeving, waarbij men kan denken aan werken aan een lopende band. Dit type omschrijving veronachtzaamt het subjectieve element, waarbij het om het ervaren van monotonie gaat. Een voorbeeld van de laatste is de definitie van Hill en Perkins (1985, p. 237), die benadrukken dat verveling ontstaat '... when stimuli are construed as subjective monotonous'. Het gebruik van de term 'construed' wijst op activiteit van degene die zich verveelt; of iets als vervelend wordt ervaren is een kwestie van attributie. Mikulas en Vodanovich (1993, p. 1) brengen dit tot uitdrukking in hun omschrijving van verveling als '... a state of relative low arousal and dissatisfaction which is attributed to an inadequately stimulating environment'. Merk in deze laatste omschrijving ook het gebruik van de term 'dissatisfaction' op; verveling wordt ervaren als vervelend. Volgens Vodanovich (2003) is er bij verveling altijd sprake van een negatief affect en een suboptimale stimulatie. De omgeving wordt als weinig interessant ervaren, wat samengaat met concentratieproblemen en de ervaring dat de tijd voorbij kruipt.

Verveling moet onderscheiden worden van verwante en samenhangende verschijnselen zoals depressie en tekort aan zingeving. Farmer en Sundberg (1986) stellen dat depressie en verveling verschillen wat betreft (1) kwaliteit: depressie gaat over verdriet en persoonlijk verlies, verveling over desinteresse; (2) intensiteit: depressie is intenser van aard dan verveling en (3) de rol van de

omgeving: depressie heeft te maken met onplezierige gebeurtenissen, bij verveling doet de omgeving monotoon aan. Verveling en gebrek aan zingeving, zoals zich dat uitdrukt in het ervaren van zinloosheid, verschillen wat betreft de plaats van reflectie. In het geval van zingeving gaat het om bezinnen op het leven, een reflectieve activiteit (Debats, 1998) die bij verveling ontbreekt. Bij verveling gaat het om een alledaags en onmiddellijk ervaren van zin. Zingeving gaat over de zin *van* het leven, verveling over zin *in* het leven.

Volgens cultuursociologen en cultuurfilosofen, zoals Healy (1984), Prins (2007), Svendsen (2003) en Zijdeveld (1982), is verveling als gemoedstoestand de laatste eeuwen belangrijker geworden. Al is er geen epidemiologisch onderzoek waarmee men omvang en spreiding van dit fenomeen kan bepalen, de analyses van deze auteurs zijn indringend genoeg om verveling serieus te nemen, te meer daar verveling nauw kan samenhangen met lichamelijke en psychische klachten van de betrokkene zelf en anderen.

Zo is er een positieve samenhang tussen verveling en velerlei vormen van verslaving (Abramson & Stinson, 1977; Blaszczynski, McConaghy & Frankova, 1990; Chaney & Chang, 2005; Ferguson, 1973; Johnston & O'Malley, 1986; Wegner, Flisher, Muller & Lombard, 2006), vijandigheid en agressie (Rupp & Vodanovich, 1997), gevoelens van zinloosheid en verminderde levenszin (Frankl, 1962; Prins, 2007; Vodanovich & Watt, 1999), Type A gedrag (Kass & Vodanovich, 1990), somatiseren en angst (Sommers & Vodanovich, 2000), risicovol rijdrag (Dahlen, Martin, Ragan & Kuhlman, 2005), slaapstoornissen (Kass, Wallace & Vodanovich, 2003), alexithymie (Eastwood, Cavalier, Fahlman & Eastwood, 2007) en depressie (Gana & Akremi, 1998; Sommers & Vodanovich, 2000). Voorts werd een negatieve samenhang tussen verveling en arbeidstevredenheid vastgesteld (Kass, Vodanovich, Stanny & Taylor, 2001). Dit zijn slechts enkele voorbeelden. Voor een uitvoeriger beschrijving verwijs ik naar een overzichtsartikel van Vodanovich (2003).

Hierbij moet worden aangetekend dat de gevonden samenhangen zijn vastgesteld in cross-sectioneel onderzoek. Het is dus niet mogelijk eenduidig een causale richting te bepalen. In veel gevallen zal verveling aanleiding geven tot gezondheidsproblemen (de kick van verslaving als reactie op verveling), soms kan het er ook een gevolg van zijn (verveling omdat men door ziekte aan bed is gekluisterd). Van enig prospectief onderzoek rondom verveling is geen sprake. Een zoekopdracht met het programma *PsycINFO* uitgevoerd in augustus 2007 leverde geen enkele verwijzing op naar prospectief onderzoek rondom verveling.

Een uitzondering moet gemaakt worden voor *Boredom Susceptibility*. Dit is een aspect van verveling dat

betrekking heeft op gebrek aan omgevingsstimulatie (Vodanovich et al., 2005; Zuckerman, 1979). Dit facet van verveling maakt onderdeel uit van *Sensation Seeking*. Dit is het zoeken naar nieuwe en intense ervaringen en de bereidheid daarbij risico's te lopen. Er zijn een aantal prospectieve onderzoeken uitgevoerd naar de samenhang tussen *Sensation Seeking* en het gebruik van verslavingsmiddelen (sigaretten, marihuana, alcohol en ecstasy). Uit enkele daarvan bleek dat *Sensation Seeking* voorspeller is van later gebruik van verslavingsmiddelen (Ames, Sussman & Dent, 1999; Donohew et al., 1999). Echter, in deze onderzoeken werd het effect van *Boredom Susceptibility* niet apart geanalyseerd, zodat over de specifieke voorspellende waarde van dit element van verveling niets bekend is.

Gevoeligheid voor verveling is een predispositie waarin mensen nogal kunnen verschillen (Vodanovich, 2003). Dit maakt het de moeite waard een goed instrument te ontwikkelen om die gevoeligheid te meten. Veel bestaande meetinstrumenten van verveling hebben bezwaren. Soms is sprake van een meting door één item, een manier van meten met soms lage betrouwbaarheid en weinig validiteit (Vodanovich, 2003). Bovendien stelt zo'n grove meting niet in staat om dimensies aan verveling te onderscheiden. Soms wordt slechts een aspect van verveling gemeten. De *Boredom Susceptibility Scale* (BSS) (Zuckerman, 1979) bijvoorbeeld meet alleen gebrek aan omgevingsstimulatie (Vodanovich et al., 2005). Soms zijn schalen gericht op het meten van verveling in specifieke situaties, bijvoorbeeld werk (Lee, 1986), vrije tijd (Ragheb & Merydith, 2001) of seksualiteit (Watt & Ewing, 1996). Soms hebben metingen geen betrekking op verveling, maar op de omgang ermee. Voorbeelden zijn de *Intrinsic Enjoyment and Boredom Coping Scales* (Hamilton, Haier & Buchsbaum, 1984).

Een uitzondering op de zwakheden van deze instrumenten vormt de *Boredom Proneness Scale* (BPS), ontworpen door Farmer en Sundberg (1986). Deze 28-itemschaal bleek een valide en betrouwbaar instrument om verveling te meten (Vodanovich, 2003; Vodanovich et al., 2005). De betrouwbaarheden (Cronbachs alpha) van deze schaal in zijn verschillende varianten (van een Waar-Niet Waar format tot een 7-punt Likert versie) varieerden tussen de .72 en de .84. De validiteit blijkt uit samenhangen met andere metingen van verveling en relaties met depressie, tevredenheid met het leven, narcisme en gokgedrag.

Aan de BPS zijn dimensies te onderscheiden. Vodanovich en Kass (1990) kwamen op basis van factoranalyse tot een vijf-dimensionele indeling: 1. Behoeftte aan Externe Stimulatie (behoefte aan verandering, uitdaging en prikkeling; waarnemen van de omgeving als monotoon en saai). 2. Tekort aan Interne Stimulatie (niet in

staat om zichzelf bezig te houden en de aandacht voor langere tijd te richten; concentratieproblemen). 3. Affectieve Reactie ('niet in de stemming', 'low mood', desinteresse en een gevoel van leegte). 4. Tijdsbewustzijn (opmerken van het verstrijken van de tijd, tijd passeert voor het gevoel langzaam, gevoel tijd te verspillen met nietsdoen). 5. Rusteloosheid (ongeduldig, ongedurig en snel geïrriteerd, met name wanneer de situatie beperkingen oplegt, zoals bij het wachten in een rij voor een kassa). De items waren ongelijk over de door Vodanovich en Kass (1990) onderscheiden vijf dimensies verdeeld. Eén dimensie (Rusteloosheid) bestond uit slechts twee items. Dit had gevolgen voor de betrouwbaarheid van de afgeleide subschaal, die laag was ($\alpha = .59$). Ook in andere onderzoeken werden soms lage betrouwbaarheden aangetroffen ($\alpha < .60$) (Harris, 2000; Wink & Donahue, 1997).

Het belang van een multidimensionele meting wordt aangetoond door differentiële samenhangen tussen enerzijds verschillende dimensies van verveling en anderzijds persoonskenmerken (Ahmed, 1990; Culp, 2006), agressie (Dahlen et al., 2005), concentratieproblemen (Kass et al., 2003), gender (Vodanovich & Kass, 1990), narcisme (Wink & Donahue, 1997) en psychosociale ontwikkeling (Watt & Vodanovich, 1999).

Naast de vijf-dimensionele indeling werden – ook op basis van factoranalyse – andere indelingen gevonden. Het aantal factoren varieerde van twee (Ahmed, 1990) tot acht (Vodanovich, Watt & Piotrowski, 1997).

De vijf-dimensionele indeling is tot uitgangspunt genomen voor de constructie van een Nederlandstalige schaal voor de gevoeligheid voor verveling, omdat deze indeling – op basis van confirmerende factoranalyse – valide bleek (Gordon, Wilkinson, McGown & Jovanoska, 1997). Bovendien zouden twee dimensies voor een nieuw te construeren schaal op voorhand te weinig differentiatie bieden. De oplossing in acht factoren vertoonde conceptueel sterke gelijkenis met de vijf-dimensionele oplossing. De additionele factoren zijn te interpreteren als subsets van de dimensies Interne en Externe Stimulatie uit de vijf-dimensionele oplossing (Vodanovich, 2003).

In het Nederlandse taalgebied is nog geen handzaam instrument beschikbaar dat deze gemoedstoestand als zodanig meet. Noch de laatste 'Documentatie van test en testresearch in Nederland' uit 2000 (Evers, Van Vliet-Mulder & Groot, 2000), noch de daarna verschenen losbladige aanvullingen van deze documentatie, bevatten een test die ontworpen is om verveling te meten. Het enige instrument – een vertaling van de al genoemde BSS (Fey, Van Zuijlen & Gazendam, 1982) – meet slechts één aspect van verveling, namelijk gebrek aan omgevingsstimulatie.

In dit artikel wil ik voor het Nederlandse taalgebied een instrument introduceren dat een veel voorkomende

stemming met aanzienlijke gevolgen voor de gezondheid meet: de 'Nederlandstalige Schaal voor Gevoeligheid voor Verveling', verder aan te duiden als 'NSGV'. Deze schaal beoogt verveling in verschillende dimensies meetbaar te maken. Een instrument dat in staat is dimensies aan verveling te onderscheiden, doet recht aan verveling als een multidimensioneel construct (Vodanovich, 2003). Zo'n instrument vormt een betere meting voor verveling dan globale één-dimensionele metingen (Vodanovich & Kass, 1990). De ontwikkeling van de schaal wordt in drie stappen besproken. Eerst wordt gerapporteerd over constructie, dimensies en betrouwbaarheid, vervolgens wordt de validiteit besproken. In de discussie ten slotte wordt een voorlopige balans opgemaakt.

Methode

Schaalconstructie

Uitgangspunt van het construeren van items was een vertaling van de items van de BPS. Zoals opgemerkt, waren de items ongelijk over de door Vodanovich en Kass (1990) onderscheiden vijf dimensies verdeeld. Daarom werden aanvullende items geformuleerd. In totaal werden 61 items geformuleerd, zo gelijk mogelijk verdeeld over de vijf dimensies. De vertaling werd door twee collega's gecontroleerd; met hen werden ook de aanvullende items doorgesproken.

Voorbeelden van items zijn: 'Verhalen van anderen vervelen me doorgaans snel' (Behoeft aan Externe Stimulatie); 'Ik kan mezelf gemakkelijk bezighouden' (Tekort aan Interne Stimulatie, (gehercodeerd)); 'Ik voel me regelmatig futloos' (Affectieve Reactie); 'De tijd lijkt langzaam voorbij te gaan (Tijdsbewustzijn); 'Als ik in een rij moet staan, raak ik snel geïrriteerd' (Rusteloosheid).

De items werden *at random* over de vragenlijst verdeeld. In de introductie van de items werd de respondenten gevraagd aan te geven in welke mate zij de uitspraken op zichzelf van toepassing achtten. Zij konden hun antwoorden aankruisen op een zevenpuntsschaal. De antwoordmogelijkheden varieerden van 'Dat is zeker niet het geval' (1) tot 'Dat is zeker het geval' (7).

Validiteitsmetingen

Voor een oriëntatie op de validiteit van de NSGV werden naast de NSGV enkele andere instrumenten meegenomen. Er zijn drie globale vragen gesteld die rechtstreeks over verveling gaan. De vragen luiden 'Hoe vaak vervelt u zich?', 'Hoe vaak vindt u uw activiteiten interessant?' (gehercodeerd) en 'Hoe vaak bent u tevreden over

uw bezigheden?’ (gehercodeerd). De antwoordmogelijkheden varieerden van 1 (Nooit) tot 7 (Altijd). Deze items zijn, na hercoderen van de negatief geformuleerde items, gesommeerd en gemiddeld. Deze meting wordt aangeduid als Globale Beoordeling Verveling (GBV). Dezelfde procedure volgden Farmer en Sundberg (1986) bij de constructie van de BPS.

Verveling hangt samen met de aanwezigheid van negatieve en de afwezigheid van positieve gevoelens (Vodanovich, 2003). Als meting van positieve en negatieve gevoelens zijn respectievelijk de Positief Affect Schaal en Negatief Affect Schaal in het onderzoek opgenomen (Diener & Emmons, 1985; Van Halen & Bosma, 1993).

Hoewel verveling en depressie twee te onderscheiden fenomenen zijn, is de relatie tussen beide vaak aangetoond (Vodanovich, 2003). Wie gevoelig is voor verveling is ook kwetsbaarder voor depressieve gevoelens. Depressie is in dit onderzoek onderzocht aan de hand van de VROPSOM-lijsten (Van Rooijen & Arrindell, 1987).

Verveling is een onaangenaam gevoel dat zich het beste laat preciseren als een diffuus angstgevoel (Barbalet, 1999). Daarom is de relatie tussen verveling en gevoeligheid voor angst onderzocht. Daarbij valt te verwachten dat er een positieve samenhang is tussen de angstgevoelens en verveling. De gevoeligheid voor angst is gemeten met behulp van de *State-trait Anxiety Inventory* (Van der Ploeg, Defares & Spielberger, 1980).

Er blijkt een positieve samenhang tussen narcisme en verveling (Wink & Donahue, 1997). Aan narcisme zijn in dit onderzoek drie dimensies onderscheidden (Ettema & Zondag, 2002): Centrifugaal Narcisme (in het zelfgevoel ervaart men zich als dominerend over anderen), Centripetaal Narcisme (in het zelfgevoel wordt men door anderen gedomineerd) en Isolatie (in het zelfgevoel ervaart men zich als geïsoleerd van anderen). Narcisme is gemeten met de Nederlandse Narcisme Schaal (Ettema & Zondag, 2002).

Verveling hangt negatief samen met tevredenheid met het leven (Farmer & Sundberg, 1986). Tevredenheid met het leven is onderzocht met een Nederlandstalige versie van de *Satisfaction with Life Scale* (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985; Van Halen & Bosma, 1993).

Wie zich verveelt, ervaart gebrek aan zingeving (Vodanovich, 2003). In dit onderzoek zijn de maten voor zingeving ontleend aan Debats (1998), die de *Life Regards Index* ontwikkelde. Deze index bestrijkt twee aspecten van zingeving: Referentiekader (de aanwezigheid van doelen die een min of meer coherent perspectief op het leven geven) en Levensvervulling (de mate waarin men er in slaagt die doelen te verwerkelijken).

Op theoretische gronden is te verwachten dat verveling positief zal samenhangen met het zoeken van nieuwe

ervaringen en de afkeer van een conventionele manier van leven en de afkeer van herhaling en routine (Fey et al., 1982). Het zoeken van nieuwe ervaringen is vaak een reactie op verveling en de afkeer van herhaling ziet men vaak als een belangrijk aspect van verveling. Uit onderzoek bleek dat er minder samenhang was dan men op theoretische gronden verwachtte (Farmer & Sundberg, 1986; Hamilton et al., 1984). Daarom werden geen voorspellingen geformuleerd over de verwachte samenhang tussen verveling enerzijds en het zoeken van nieuwe ervaringen en de afkeer van herhaling anderzijds. Het zoeken van nieuwe ervaringen is gemeten met de schaal voor *Experience Seeking*, de afkeer van herhaling met de schaal voor *Boredom Susceptibility*. Beide schalen maken deel uit van de Nederlandse vragenlijst voor *Sensation Seeking* (Fey et al., 1982).

Van alle instrumenten is bekend dat zij valide en betrouwbaar zijn.

Afname

De NSGV is afgenomen bij vijf groepen: psychologie-studenten ($n = 571$), studenten aan een theologische faculteit ($n = 49$), docenten aan een theologische faculteit ($n = 16$), belangstellenden voor new-age, geworven via internetfora ($n = 63$) en deelnemers van een internetforum over christelijke religiositeit ($n = 90$). In totaal waren er 789 respondenten. De gemiddelde leeftijd van de respondenten was 26,5 jaar ($SD = 11,3$); 19% van de steekproef bestond uit mannen, 81% uit vrouwen. De respondenten deden ongeveer tien minuten over het invullen van de vragenlijst. Regelmatig is respondenten gevraagd hoe zij het vonden om de NSGV in te vullen. De meesten vonden het een prettige en gemakkelijk in te vullen lijst. Om de duur van de afnamen te beperken, werd telkens aan een deel van de respondenten die de NSGV invulden een deel van de instrumenten voor het bepalen van de validiteit voorgelegd. De omvang van deze respondentengroepen varieerde van 147 tot 362.

Resultaten

Analyse schaalconstructie

Negatief geformuleerde items werden gehercodeerd, zodat voor alle items een hoge score een indicatie van verveling is. Op de gegevens werd een exploratieve factoranalyse uitgevoerd. Na een communaliteitenanalyse werden vier items verwijderd, omdat deze beginwaarden lager dan .20 hadden. Op basis van een scree-test, analyse van het percentage residuele correlaties en inhoudelijke interpretatie bleek een oplossing in zeven dimensies

Tabel 1 Beschrijvende statistiek van NSGV en subschalen.

	M	SD	α	STC	1	2	3	4	5	6
NSGV totaal	3.1 [†]	.6	.93							
1. Lusteloosheid	2.8	.9	.90	.72***						
2. Voortslepend tijdsbesef	2.2	.8	.87	.59***	.66***					
3. Leegte	3.4	1.2	.80	.45***	.53***	.48***				
4. Concentratiegebrek	3.4	1.1	.82	.50***	.43***	.31***	.43***			
5. Rusteloosheid	3.5	1.2	.78	.24***	.24***	.17***	.01	.19***		
6. Spanningsbehoefte	3.1	1.0	.71	.47***	.49***	.35***	.26***	.33***	.31***	
7. Desinteresse	3.4	.9	.63	.27***	.30***	.31***	.12**	.23***	.10**	.07*

Schaalbreedte 1 (laag) – 7 (hoog); α = Cronbachs Alpha; *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$; [†] = Gemiddelde score op subschalen ter correctie van het ongelijke aantal items; STC = gecorrigeerde schaal-totale schaal correlatie (correlatie van een subschaal met de totale schaal minus de betreffende subschaal).

optimaal. Deze is gebaseerd op een principale componenten analyse met varimaxrotatie, die 47% van de variantie verklaarde. De onderscheiden dimensies werden benoemd als: Lusteloosheid (16 items), Voortslepend Tijdsbesef (11 items), Leegte (6 items), Concentratiegebrek (6 items), Rusteloosheid (5 items), Spanningsbehoefte (5 items) en Desinteresse (6 items). Twee items werden verwijderd wegens een lading lager dan .40.

Degenen die hoog scoren op Lusteloosheid kenmerken zich door apathie, misschien kan men zeggen lamledigheid. Typerende items voor deze dimensie zijn: 'Ik ben zelden enthousiast over wat ik doe' en 'Er is weinig wat me kan boeien'. In de factor Voortslepend Tijdsbesef gaat het om de ervaring van tijd. Deze lijkt gestagneerd, wat blijkt uit items zoals: 'Ik vind de tijd langzaam gaan' en 'Soms lijkt er geen eind aan de dag te komen'. Respondenten op wie de dimensie Leegte van toepassing is, kenmerken zich door een inhoudsloze dagbesteding. Dat blijkt bijvoorbeeld uit items zoals: 'Ik zit nogal eens gewoon voor me uit te kijken' en 'Ik kan gemakkelijk de hele dag doorslapen'. Concentratiegebrek gaat over het onvermogen om gedurende langere tijd de aandacht gericht te houden. Kenmerkende items voor deze dimensie zijn: 'Ik laat me gemakkelijk afleiden' en 'Bij veel dingen die ik doe, zit ik aan iets anders te denken'. De dimensie Rusteloosheid gaat over ongeduldigheid. Respondenten voor wie deze dimensie van toepassing is, scoren hoog op items zoals: 'Als iemand voor me bij een kassa staat te treuzelen, ergert me dat' en 'Ik erger me aan langzame mensen'. Spanningsbehoefte gaat over het zoeken van afwisseling, opwindend en nieuwe prikkels. 'Ik heb veel afwisseling nodig om me goed te voelen' en 'Het zal moeilijk zijn een bezigheid te vinden die me genoeg uitdaging biedt' zijn enkele items die deze dimensie kenmerken. Desinteresse tenslotte heeft betrekking op gebrek aan interesse en betrokkenheid bij wat men doet. Enkele items zijn: 'Ik heb zoveel interesses dat ik geen tijd heb om alles te doen' (gehercodeerd) en 'Ik laat me zelden meeslepen door mijn activiteiten'. Een overzicht van de

items – inclusief geroteerde factorladingen, gemiddelden en standaarddeviaties – van de NSGV staat in de bijlage. Een overzicht van de beschrijvende statistiek van de totale NSGV en subschalen is te vinden in Tabel 1.

De betrouwbaarheden variëren van .93 (NSGV totaal) tot .63 (Desinteresse). De gecorrigeerde schaal-totale schaal correlatie (correlatie van een subschaal met de totale schaal minus de betreffende subschaal), varieerde van .72 ($p < .001$) voor Lusteloosheid tot .24 ($p < .001$) voor Rusteloosheid. De intercorrelaties zijn voor Lusteloosheid het hoogst, voor Rusteloosheid het laagst. Vrouwen scoorden gemiddeld hoger op Desinteresse (3.48) dan mannen (3.24; $p < .01$). Voor de overige subschalen en de totale NSGV zijn er geen verschillen tussen mannen en vrouwen. Jongeren blijken gevoeliger voor verveling dan ouderen. De correlaties tussen leeftijd en Lusteloosheid, Voortslepend Tijdsbesef, Leegte, Concentratiegebrek, Spanningsbehoefte, Desinteresse en de totale NSGV bedragen respectievelijk -.16, -.26, -.29, -.22, -.14, -.18 en -.29 (alle correlaties $p < .001$).

Validiteitsmeting

Een overzicht van de resultaten van de validiteitsmeting vindt men in Tabel 2. Daarin zijn ook de betrouwbaarheden opgenomen van de instrumenten die daarbij werden gebruikt. Deze varieerden van .63 (Globale Beoordeling Verveling; GBV) tot .91 (Positief Affect en Angstgevoeligheid).

Er is een sterke samenhang tussen de GBV en de totaalscore van de NSGV en de subschalen. De grootste samenhang bestaat tussen de GBV en de NSGV ($r = .60$, $p < .001$), Lusteloosheid ($r = .68$, $p < .001$) en Voortslepend Tijdsbesef ($r = .58$, $p < .001$). Met de overige subschalen is de samenhang minder sterk, maar nog altijd substantieel. Een uitzondering vormt Rusteloosheid; tussen de GBV en Rusteloosheid ontbreekt een relatie.

De samenhangen tussen NSGV en haar subdimensies en andere metingen variëren, maar zijn doorgaans

Tabel 2 Samenhangen tussen NSGV, subschalen van NSGV en indicatoren.

	α	NSGV	1	2	3	4	5	6	7
GBV	.63	.60***	.68***	.58***	.34***	.37***		.26***	.35***
Negatief Affect	.90	.44***	.48***	.32***	.30***	.33***	.20**	.21**	
Positief Affect	.91	-.31***	-.48***	-.23***	-.16*	-.16*		-.13*	-.14*
Depressie	.77	.49***	.62***	.33***	.29***	.34***	.17**	.22***	.28**
Angstgevoeligheid	.91	.48***	.58***	.34***	.24**	.35***	.26**	.22**	.14
Centrifugaal Narcisme	.75	-.24***	-.30***	-.24***	-.14*	-.23**			-.27***
Centripetaal Narcisme	.85	.48***	.40***	.31***	.32***	.32***	.30***	.17*	
Isolatie (Narcisme)	.72	.34***	.47***	.16*	.26***	.14*	.19**	.27***	-.12
Tevredenheid Leven	.83	-.36***	-.50***	-.24***	-.19**	-.23***		-.15*	-.22**
Referentiekader	.75	-.42***	-.44***	-.27***	-.22***	-.20***	-.13*	-.25***	-.37***
Levensvervulling	.78	-.58***	-.72***	-.45***	-.35***	-.32***	-.17**	-.35***	-.24***
Experience Seeking	.72	-.13*				-.10			-.39***
Boredom Susceptibility	.75	.19**	.12*			-.11	.22***	.41***	-.18**

α = Cronbachs Alpha; 1 = Lusteloosheid; 2 = Voortslepend Tijdsbesef; 3 = Leegte; 4 = Concentratiegebrek; 5 = Rusteloosheid; 6 = Spanningsbehoefte; 7 = Desinteresse. GBV = Globale Beoordeling Verveling. Pearson correlaties >.10, * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

substantieel. Zij zijn het sterkst voor Lusteloosheid (gemiddelde correlatie met andere schalen .45), het zwakst voor Rusteloosheid (gemiddelde correlatie met andere schalen .13).

In de meeste gevallen zijn de samenhangen volgens verwachting, maar er zijn uitzonderingen. Zo werd er verwacht dat Centrifugaal Narcisme en Verveling positief zouden samenhangen. De samenhang met Centrifugaal Narcisme blijkt echter óf afwezig – dat geldt voor de relatie met Rusteloosheid en Spanningsbehoefte – óf negatief – dat geldt voor de totale NSGV en de overige subschalen.

Een aantal subschalen heeft geen samenhang met *Experience Seeking* en *Boredom Susceptibility*. *Experience Seeking* vertoont alleen een lage negatieve samenhang met de totale NSGV ($r = -.13$, $p < .05$) en een substantiële relatie met Desinteresse ($r = -.39$, $p < .001$). Tussen *Boredom Susceptibility* en Voortslepend Tijdsbesef, Leegte, en Concentratiegebrek ontbreekt een relatie.

Discussie

Doelstelling was het ontwikkelen van een meerdimensionele schaal om verveling te meten. Dit resulteerde in een schaal die aan verveling zeven dimensies onderscheidt: Lusteloosheid, Voortslepend Tijdsbesef, Leegte, Concentratiegebrek, Rusteloosheid, Spanningsbehoefte en Desinteresse.

Hoe is de verhouding tussen deze oplossing en de vijfdimensionele oplossing die Vodanovich en Kass (1990) vonden – en die aan de NSGV ten grondslag lag? Drie dimensies komen overeen, te weten Voortslepend Tijdsbesef, Rusteloosheid en Desinteresse. In het onderzoek

van Vodanovich en Kass waren dat respectievelijk Tijdsbewustzijn, Rusteloosheid en Tekort aan Interne Stimulatie. De oorspronkelijke dimensie Behoeft aan Externe Stimulatie valt hier uiteen in twee dimensies, te weten Lusteloosheid en Spanningsbehoefte. Afsplitsing van een aparte dimensie Spanningsbehoefte deed zich ook voor in het onderzoek van Gordon et al. (1997). De dimensie Affectieve Reactie die Vodanovich en Kass (1990) vonden, splitst zich hier op in de subdimensies Lusteloosheid en Leegte. Lusteloosheid is in dit onderzoek dus een samengaan van aspecten van Behoeft aan Externe Stimulatie en Affectieve Reactie. Conceptueel vertoont Lusteloosheid overeenkomst met de Apathie-dimensie die Ahmed (1990) in een twee-dimensionele oplossing van de BPS vond.

De NSGV blijkt een schaal die zowel in haar totaliteit als in haar dimensies op een valide en betrouwbare wijze verveling meet. De congruente validiteit is voldoende gezien de samenhangen tussen de NSGV en haar dimensies en de GBV.

Rusteloosheid en Desinteresse lijken een uitzondering te vormen. Er is geen samenhang tussen Rusteloosheid en de GBV en ook de gecorrigeerde schaal-totale schaal correlatie voor Rusteloosheid is betrekkelijk laag. Ook Desinteresse neemt een aparte plaats in; de gecorrigeerde schaal-totale schaal correlatie en de samenhang tussen Desinteresse en de overige subschalen is relatief laag. De samenhang tussen de GBV en Desinteresse daarentegen is weer behoorlijk. Deze gegevens roepen de vraag op wat de plaats is van desinteresse en rusteloosheid in het vervelingspectrum. Behoren desinteresse en rusteloosheid tot de kern van verveling of komen zij wel voor in samenhang met verveling, maar behoren zij niet tot de essentie van deze stemming? Mensen kunnen immers

ongeïnteresseerd en rusteloos zijn, zonder dat zoiets voor hen met verveling gepaard gaat. Echter, de alom geconstateerde samenhang tussen verveling, en desinteresse en rusteloosheid (Farmer & Sundberg, 1986; Mikulas & Vodanovich, 1993; Vodanovich, 2003; Vodanovich et al., 2005; Vodanovich & Watt, 1999) is voorlopig voldoende reden om Rusteloosheid en Desinteresse als dimensies van verveling in de NSGV te handhaven. Toekomstig onderzoek met de NSGV moet mede gericht zijn op de plaatsbepaling van deze dimensies.

De betrouwbaarheden, uitgedrukt in Cronbachs alpha, voor de hele schaal en de subschalen zijn goed. Zij zijn aanzienlijk hoger dan de betrouwbaarheden die eerder werden gevonden bij de schalen die gebaseerd waren op een vijf-dimensionele indeling van de *Boredom Proneness Scale* (Vodanovich, 2003). Een uitzondering vormt de betrouwbaarheid van Desinteresse (.63), deze is weliswaar behoorlijk en acceptabel, maar mag hoger.

De relaties tussen de NSGV en haar subschalen enerzijds en de metingen die voor de validering werden gebruikt anderzijds waren doorgaans in de voorspelde richting. Een uitzondering vormde de relatie met Centrifugaal Narcisme. De relatie tussen Centrifugaal Narcisme en de NSGV was negatief in plaats van, zoals voorspeld, positief. Deze uitkomst is overigens wel conform het meeste onderzoek rondom centrifugaal narcisme. Daaruit blijkt dat deze dimensie van narcisme doorgaans positief samenhangt met psychosociaal welbevinden (Rose, 2002).

De NSGV bezit een bevredigende convergente en discriminerende validiteit. De samenhangen tussen NSGV en haar dimensies en andere metingen zijn vaak

behoorlijk. Men kan stellen dat ze laten zien dat verveling samenhangt met aantasting van gezondheid en kwaliteit van leven. Daarbij blijft in het midden of verveling in aantasting van gezondheid en kwaliteit van leven resulteert, er een gevolg van is, dan wel dat er sprake is van een andersoortig verband.

Het aantal gevonden factoren (zeven) is relatief hoog. Vodanovich et al. (2005) construeerden een verkorte versie van de BPS. Zij brachten het aantal items van de BPS terug van 28 tot 12, verdeeld over twee dimensies van ieder 6 items, te weten Interne Stimulatie en Externe Stimulatie. Voor een Nederlandstalige versie is dit nog te vroeg. Er moet verder onderzoek uitgevoerd zijn voor een beslissing over gewenste differentiatie (relatief veel subschalen) en spaarzaamheid (relatief weinig subschalen) kan worden genomen. Hier dient zich een veld voor vervolgonderzoek aan met behulp van de NSGV.

Andere agendapunten voor vervolgonderzoek zijn de volgende. De NSGV is ontwikkeld met selectieve steekproeven (studenten, bezoekers religieuze internetfora, enzovoorts). Het is de vraag in hoeverre op basis van deze steekproeven valt te generaliseren. Vervolgonderzoek bij een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking is wenselijk. Ook zijn er nog geen gegevens over de stabiliteit van de NSGV en subschalen. Daarom is het vaststellen van de test-hertest betrouwbaarheid gewenst.

Bijlage: NSGV. Dimensies, items, factorladingen, gemiddelden en standaarddeviaties

	L	M	SD
Lusteloosheid			
Ik ben zelden enthousiast over wat ik doe	.68	2.16	1.21
Ik beschouw nogal wat van mijn bezigheden als tijdsverspilling	.64	2.53	1.33
De meeste dingen die ik doe, vind ik leuk (-)	.62	5.55	1.10
Veel van mijn bezigheden zijn een beetje saai	.61	2.73	1.31
Ik heb het gevoel dat ik veel van mijn mogelijkheden onbenut laat	.58	3.58	1.61
Ik vind de meeste bezigheden nogal eentonig	.57	2.30	1.13
Ik vind alle dagen op elkaar lijken	.57	2.42	1.37
Ik voel me regelmatig een beetje lusteloos	.54	3.21	1.57
Bij veel dingen die ik doe, vraag ik me af wat het nut ervan is	.52	3.23	1.54
Veel van de dingen die ik doe, lijken me overbodig	.51	2.60	1.27
Er zijn maar weinig dingen waardoor ik me uitgedaagd voel	.51	2.55	1.39
Er zijn maar weinig dingen die ik echt interessant vind	.50	2.17	1.24
Er is weinig wat me kan boeien	.46	2.15	1.15
Ik voel me regelmatig futloos	.45	3.16	1.53
Ik zou wel meer uitdagende dingen willen doen	.44	4.41	1.52
Ik heb het gevoel dat er in mijn omgeving nooit eens iets echt gebeurt	.43	2.42	1.34
Voortslepend tijdsbesef			
Ik vind de tijd langzaam gaan	.72	2.03	1.00
Voor mijn gevoel staat de tijd vaak stil	.69	1.98	1.04
Het lijkt vaak alsof het leven stilstaat	.64	1.89	1.01
Ik merk wel eens dat ik met mijn tijd geen raad weet	.62	2.18	1.31
Ik heb altijd wel iets te doen (-)	.59	5.56	1.43

Soms lijkt er geen eind aan de dag te komen	.58	2.23	1.38
Ik heb regelmatig niets te doen	.58	2.31	1.31
Ik vraag me regelmatig af hoe ik mijn dag door moet komen	.56	1.99	1.11
De tijd lijkt altijd langzaam voorbij te gaan	.53	2.18	1.08
Ik kan mezelf gemakkelijk bezighouden (-)	.52	5.72	1.13
Ik weet vaak niet wat ik moet doen	.47	2.33	1.32
Leegte			
Ik zit nogal eens gewoon voor me uit te kijken	.75	3.71	1.77
Regelmatig zit ik een beetje voor mij uit te staren	.74	3.35	1.68
Ik zit vaak te dagdromen	.68	3.89	1.68
Ik betrap me vaak op nietsdoen	.63	3.02	1.59
Ik betrap me er regelmatig op dat ik dingen doe die nogal zinloos zijn	.46	3.51	1.66
Ik kan gemakkelijk de hele dag doorslapen	.45	2.86	1.76
Concentratiegebrek			
Ik kan me gemakkelijk concentreren (-)	.80	4.83	1.52
Ik kan gemakkelijk geconcentreerd bezig zijn (-)	.79	4.88	1.47
Ik laat me gemakkelijk afleiden	.68	4.03	1.68
Ik kan lang doorgaan met activiteiten (-)	.65	5.18	1.26
Bij veel dingen die ik doe zit ik aan iets anders te denken	.54	3.85	1.58
Vergeleken met anderen kan ik lang doorgaan (-)	.48	4.67	1.33
Rusteloosheid			
Als iemand voor me bij een kassa staat te treuzelen, ergert me dat	.76	3.73	1.66
Ik kan goed wachten (-)	.74	4.40	1.58
Als ik in een rij moet staan, raak ik snel geïrriteerd	.72	2.92	1.57
Ik erger me aan langzame mensen	.68	3.71	1.71
Ik ben in het algemeen erg geduldig (-)	.57	4.34	1.61
Spanningsbehoefte			
Ik heb veel afwisseling nodig om me goed te voelen	.69	3.65	1.60
Ik heb veel afwisseling nodig om in stemming te blijven	.65	3.23	1.50
Ik heb alleen het gevoel te leven als ik iets opwindends doe	.64	2.77	1.47
Het zal moeilijk zijn een bezigheid te vinden die me genoeg uitdaging biedt	.53	2.81	1.46
Ik heb meer stimulatie nodig dan andere mensen	.50	2.98	1.44
Desinteresse			
Ik word vaak wakker met nieuwe ideeën (-)	.64	4.03	1.51
Ik heb zoveel interesses dat ik geen tijd heb om alles te doen (-)	.61	4.72	1.75
Ik denk dat de meeste mensen mij wel creatief vinden (-)	.56	4.55	1.44
Ik ga gemakkelijk op in wat ik doe (-)	.55	5.01	1.17
Als ik ergens mee bezig ben vergeet ik wat er om me heen gebeurt (-)	.42	4.18	1.46
Ik laat me zelden meeslepen door mijn activiteiten	.41	3.21	1.29

Verklaarde variantie 47%. Schaalbreedte = 1 (Dat is zeker niet het geval) - 7 (Dat is zeker het geval). L = geroteerde factorlading (Principale Componenten Analyse met varimaxrotatie); M = gemiddelde score; SD = standaarddeviatie. (-) = item voor factoranalyse en schaalconstructie gehercodeerd.

Literatuur

- Abramson, E.E., & Stinson, S.G. (1977). Boredom and eating in obese and nonobese individuals. *Addictive Behaviors*, 2, 181-185.
- Ahmed, S.M.S. (1990). Psychometric properties of the Boredom Proneness Scale. *Perceptual and Motor Skills*, 71, 963-966.
- Ames, S.L., Sussman, S., & Dent, C.W. (1999). Pro-drug-use myths and competing constructs in the prediction of substance use among youth at continuation high schools: A one-year prospective study. *Personality and Individual Differences*, 26, 987-1003.
- Barbalet, J.M. (1999). Boredom and social meaning. *British Journal of Sociology*, 50, 631-646.
- Blaszczynski, A., McConaghy, N., & Frankova, A. (1990). Boredom proneness in pathological gambling. *Psychological Reports*, 67, 35-42.
- Chaney, M.P., & Chang, C.Y. (2005). A trio of turmoil for internet sexually addicted men who have sex with men: Boredom proneness, social connectedness, and dissociation. *Sexual Addiction and Compulsivity*, 12, 3-18.
- Culp, N. (2006). The relation between two facets of boredom proneness with the major dimensions of personality. *Personality and Individual Differences*, 41, 999-1007.
- Dahlen, E.R., Martin, R.C., Ragan, K., & Kuhlman, M.M. (2005). Driving anger, sensation seeking, impulsiveness, and boredom proneness in the prediction of unsafe driving. *Accident Analysis and Prevention*, 37, 341-348.
- Debats, D.L. (1998). Measuring of personal meaning: The psychometric properties of the Life Regards Index. In P.T. Wong & S. Prem (Eds.), *The human quest for meaning* (pp. 237-259). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Diener, E., & Emmons, R. (1985). The independence of positive and negative affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1105-1117.
- Diener, E., Emmons, R., Larsen, R., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Donohew, R. L., Hoyle, R.H., Clayton, R.R., Skinner, W.F., Colon, S.E., & Rice, R.E. (1999). Sensation seeking and drug use by adolescents and their friends: Models for marijuana and alcohol. *Journal of Studies on Alcohol*, 60, 622-631.

- Eastwood, J.D., Cavalier, C., Fahlman, S.A., & Eastwood, A. (2007). A desire for desires: Boredom and its relation to alexithymia. *Personality and Individual Differences*, 42, 1035–1045.
- Ettema, H., & Zondag, H.J. (2002). De Nederlandse Narcisme Schaal (NNS). *De Psycholoog*, 37, 250–255.
- Evers, A., Vliet-Mulder, J.C. van & Groot, C.J. (2000). *Documentatie van test en testresearch in Nederland, deel I*. Assen: Van Gorcum.
- Farmer, R., & Sundberg, N. (1986). Boredom proneness. The development and correlates of a new scale. *Journal of Personality Assessment*, 50, 4–17.
- Ferguson, D. (1973). A study of occupational stress and health. *Ergonomics*, 16, 649–663.
- Fey, J.A., Zuilen, R. van & Gazendam, A. (1982). De ontwikkeling van een Nederlandse vragenlijst voor sensation seeking. *Gedrag*, 10, 364–383.
- Frankl, V. (1962). *Man's search for meaning*. New York, NY: Washington Square Press.
- Gana, K., & Akremi, M. (1998). French adaptation and validation of the Boredom Proneness Scale (BP). *L'Année Psychologique*, 98, 429–450.
- Gordon, A., Wilkinson, R., McGown, A., & Jovanoska, S. (1997). The psychometric properties of the Boredom Proneness Scale. An examination of its validity. *Psychological Studies*, 42, 85–97.
- Halen, C. van & Bosma, H. (1993). Zelfconceptieproblematiek bij adolescenten. *Kind en Adolescent*, 3, 127–144.
- Hamilton, J.A., Haier, R.J., & Buchsbaum, M.S. (1984). Intrinsic enjoyment and boredom coping scales: Validation with personality, evoked potential, and attention measures. *Personality and Individual Differences*, 5, 183–193.
- Harris, M.B. (2000). Correlates and characteristics of boredom proneness and boredom. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 576–598.
- Healy, S.D. (1984). *Boredom, self and culture*. London: Associated University Press.
- Hill, A.B., & Perkins, R.E. (1985). Towards a model of boredom. *British Journal of Psychology*, 76, 235–240.
- Johnston, L.D., & O'Malley, P.M. (1986). Why do the nation's students use drugs and alcohol: Self reported reasons from nine national surveys. *Journal of Drug Issues*, 16, 29–66.
- Kass, S.J., & Vodanovich, S.J. (1990). Boredom proneness: Its relationship to Type A behavior pattern and sensation seeking. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 27, 7–16.
- Kass, S.J., Vodanovich, S.J., Stanny, C., & Taylor, T. (2001). Watching the clock: Boredom and vigilance performance. *Perceptual and Motor Skills*, 92, 969–976.
- Kass, S.J., Wallace, J., & Vodanovich, S.J. (2003). Boredom proneness and sleep disorders as predictors of adult attention deficit scores. *Journal of Attention Disorders*, 7, 83–91.
- Lee, T.W. (1986). Toward the development and validation of a measure of job boredom. *Manhattan College Journal of Business*, 15, 22–28.
- Mikulas, W.J., & Vodanovich, S.J. (1993). The essence of boredom. *The Psychological Record*, 43, 3–12.
- O'Hanlon, J.F. (1981). Boredom: Practical consequences of a theory. *Acta Psychologica*, 49, 53–82.
- Ploeg, H.M. van der, Defares, P.D., & Spielberger, C.D. (1980). *Handleiding bij de Zelf-Beoordelingsvragenlijst*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Prins, A.W. (2007). *Uit verveling*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Ragheb, M.G., & Merydith, S.P. (2001). Development and validation of a unidimensional scale measuring free time boredom. *Leisure Studies*, 20, 41–59.
- Rooijen, L. van & Arrindell, W. (1987). Depressiegevoelens bij psychiatrische patiënten en hun partners. Betrouwbaarheid en validiteit van de VROPSOM-lijsten. *Gedrag en Gezondheid*, 15, 65–73.
- Rose, P. (2002). The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and Individual Differences*, 33, 379–392.
- Rupp, D.E., & Vodanovich, S.J. (1997). The role of boredom proneness in self-reported anger and aggression. *Journal of Social Behavior and Personality*, 12, 925–936.
- Sommers, J., & Vodanovich, S.J. (2000). Boredom proneness: Its relationship to psychological and physical health symptoms. *Journal of Clinical Psychology*, 56, 149–155.
- Svendsen, L. (2003). *Filosofie van de verveling*. Kampen: Uitgeverij Agora.
- Vodanovich, S.J. (2003) Psychometric measures of boredom: A review of literature. *Journal of Psychology*, 137, 569–595.
- Vodanovich, S.J., & Kass, S.J. (1990). A factor analytic study of the Boredom Proneness Scale. *Journal of Personality Assessment*, 55, 115–123.
- Vodanovich, S.J., Wallace, J.C., & Kass, S.J. (2005). A confirmatory approach to the factor structure of the Boredom Proneness Scale. Evidence for a two-factor short form. *Journal of Personality Assessment*, 85, 295–303.
- Vodanovich, S.J., & Watt, J.D. (1999). The relationship between time structure and boredom proneness. An investigation within two cultures. *Journal of Social Psychology*, 139, 143–152.
- Vodanovich, S.J., Watt, J.D., & Piotrowski, C. (1997). Boredom proneness in African American college students. A factor analytic perspective. *Education*, 118, 229–236.
- Watt, J.D., & Ewing, J.E. (1996). Toward the development and validation of a measure of sexual boredom. *Journal of Sex Research*, 33, 57–66.
- Watt, J.D., & Vodanovich, S.J. (1999). Boredom proneness and psychosocial development. *Journal of Psychology*, 133, 303–314.
- Wegner, L., Flisher, A.J., Muller, M., & Lombard, C. (2006). Leisure boredom and substance use among high school students in South Africa. *Journal of Leisure Research*, 38, 249–266.
- Wink, P., & Donahue, K. (1997). The relation between two types of narcissism and boredom. *Journal of Research in Personality*, 31, 136–140.
- Zuckerman, M. (1979). *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zijderfeld, A.C. (1982). *De tirannie van het cliché*. Deventer: Van Loghum Slaterus.